

IDIÓMÁK MEGÉRTÉSÉNEK VIZSGÁLATA KISISKOLÁS GYERMEKEK KÖRÉBEN

SZÜCS MÁRTA ZITA

1. Bevezetés

A dolgozat célja egy olyan vizsgálat bemutatása, melynek fő kérdése egyrészt az, hogy milyen fejlődési vonal rajzolódik ki az idiómák megértésében kisiskolás gyermekeknél, másrészt az, hogy az életkor, a nyelvi kontextus, valamint az idiómák szemantikai típusa milyen mértékben befolyásolják a gyermekek megértését. A vizsgálat további célja az is, hogy az idiómák interpretációs stratégiáival kapcsolatos vitához magyar nyelvű adatokat, eredményeket szolgáltatasson.

A mindennapi kommunikáció során számos esetben használunk olyan kifejezéseket, amelyeket nem értelmezhetünk szó szerint, s amelyek átvitt jelentését a szavak jelentéséhez hasonlóan a mentális lexikonban tároljuk. Az átvitt értelmű kifejezések egy jelentős csoportját a frazeológiai egységek vagy frazémák alkotják. Osztályozásuk Forgács (2003) szerint problematikus szerkezeti, jelentéstani, az idiomatizáltság foka, a rögzültség mértéke tekintetében egyaránt. Két kritérium van, amellyel azonban minden frazeológiai egység valamilyen szinten rendelkezik. Az egyik a polilexikalitás, miszerint a frazéma legalább két szó kapcsolatából áll, a másik a lexikális rögzültség (Fraser 1970), ami azt jelenti, hogy a kifejezés elemei szókészleti egységet alkotnak, elemeik sorrendje és morfológiai alkata is nagyrészt kötött. Azok a szókészleti egységek, amelyek ezeknek a kritériumoknak megfelelnek, a tágabb értelemben vett frazeológia tárgyát képezik pl. szólások, szóláshasonlatok, helyzetmondatok, kinegrammák, szállóigék, közhelyek, funkcióigés kapcsolatok, kollokációk, onimikus frazeologizmusok, frazeológiai terminusok, páros frazeologizmusok, közmondások. A frazémák egy szűkebb csoportjához, az idiómákhoz jutunk el, ha az előbbi két kritérium mellé felvesszük az idiomatikuság kritériumát is.

1.1. Elméleti háttér

Az idiómák a hagyományos nyelvészeti leírás szerint olyan szemantikai egységek, amelyeknek a jelentése nem vezethető le a szerkezetet alkotó összetevők jelentéséből, vagyis jelentésük nem kompozicionális (Katz 1973: 358). Így kérdés az, hogy miként reprezentálódnak az idiómák és a hozzájuk kapcsolódó átvitt értelmű jelentések a mentális lexikonban, s hogy interpretációjuk során milyen szerepe lehet az idiómák nem szó szerinti jelentésének. A mentális lexikon egy olyan feltételezett mentális rendszer, 'agyi szótár', amelyben szavak reprezentálódnak, tárolódnak, és amelyből később előhívhatók. Felépítése nyelvspecifikus, nagysága és működése nem tekinthető állandónak, s maga a 'szótár' mindig az egyénhez kötődik. Benne nemcsak szavak, hanem egyéb szóspecifikus információk (a szót felépítő hangsor, a szó jelentése, kötelező argumentumai, kivételes alakjai stb.) is tárolódnak. A mentális lexikon szerveződésével

kapcsolatban több elmélet is született pl. atomgömb-, ill. pókháló-elméletek (Gósy 2005; Magyarai 2008).

A pszicholingvisztikai kutatások egyik iránya az idiómák megértésével foglalkozik azért, hogy az idiómák mentális lexikonban történő reprezentációját, interpretációs mechanizmusait megismerjék, s az erre irányuló elméletek érvényét teszteljék. Cooper (1999) és Langlotz (2006) nyomán az idiómák reprezentációjára és interpretációjára vonatkozóan a következő főbb pszicholingvisztikai modelleket ismerhetjük:

Idiómalista hipotézis (Bobrow és Bell 1973)

A modell szerint az idiómák a szavakhoz hasonlóan egy idiómalistában tárolódnak a mentális lexikonban. Az interpretáció során a szó szerinti jelentés elsőbbségét feltételezi, ugyanis e nézet szerint először a szó szerinti jelentést értelmezzük, s mivel az nem illik a kontextusba, eljutunk a szándékolt idiomatikus jelentéshez. Ez alapján az idiómák interpretációja tovább tartana, mint a szó szerinti interpretáció, csak hogy pszicholingvisztikai eredmények ezt nem támasztják alá (Gibbs 1992).

Lexikai reprezentációs hipotézis (Swinney és Cutler 1979)

A modell szerint az idiómák morfológiailag komplex egységként tárolódnak a mentális lexikonban. A nyelvi feldolgozás során a szó szerinti és az idiomatikus jelentés visszakeresése párhuzamosan zajlik, s a megfelelő jelentés kiválasztásában a kontextus nyújt segítséget.

Közvetlen hozzáférés hipotézis (Gibbs)

Gibbs (1992, 1994) reakcióidőt mérő vizsgálatai alapján úgy véli, hogy az idiómák interpretációja során a szó szerinti interpretációhoz hasonló módon, vagyis közvetlenül érjük el az idiomatikus jelentést. A közvetlen hozzáférés a gyakori idiómák esetében működik, azonban a kevésbé gyakori, ismeretlen idiómák esetében nem.

Konfigurációs hipotézis (Cacciari és Tabossi 1988; Tabossi és Zardon 1993)

A modell szerint minden idióma tartalmaz egy vagy több lexikai „kulcs”-ot, vagyis olyan jelet, ami jelzi az interpretáló számára, hogy idiomatikus kifejezéssel van dolga, s ami elindítja az idiomatikus interpretációt. A kulcsszó felismerése előtt már megkezdődik a szó szerinti értelmezés, de ellentétben a szó szerinti feldolgozás elsőbbségét feltételező hipotézis értelmezésével, a hallgatónak nem kell várnia az egész kifejezés feldolgozásáig, hanem amikor a hallgató eljut a kulcskifejezéshez, elkezd aktiválódni az idiomatikus jelentés.

Schnell (2006) az idiómák eltérő szemantikai jegyeit, az említett interpretációs modelleket, valamint Thuma és Pléh (2001) vizsgálatait figyelembe véve vegyes modellt feltételez, mely szerint a részeiben elemezhető idiómákat dekompozicionálisan, az elemeire nem bontható kifejezéseket holisztikus feldolgozással értelmezzük a kontextus segítségére támaszkodva. Az interpretáció folyamatában az idiómák elemezhetősége és gyakorisága facilitáló tényező.

Úgy vélem én is, hogy eltérő mechanizmusok érvényesülhetnek gyakori és nem gyakori, valamint szemantikailag elemezhető és nem elemezhető idiómák interpretációjára során. Vizsgálataimban hasonló szintű gyakoriságot feltételezve (vö. az idiómák előtesztelése), az idiómák szemantikai elemezhetőségéből fakadó különbségek feltárására helyeztem a hangsúlyt.

1.2. Metodológiai előzmények

A hazai pszicholingvisztikai kutatásokban az anyanyelv elsajátításának korszakait, jellemző jegyeit a nyelv egyes szintjein (fonológia/fonetika, morfológia, szintaxis, szemantika, szókincs stb.) részletesen vizsgálták (vö. Lengyel 1981; Gósy 2005; Pléh 1985, 2001, 2006), ugyanakkor a nem szó szerinti nyelvhasználat megértésére vonatkozóan kevés a magyar gyermeknyelvi adat. Schnell (2006) az idiomatikus interpretáció és a tudatelmélet összefüggéseire mutatott rá óvodás gyermekekkel folytatott vizsgálatai eredményeként, míg Csiszár (2008) kollokációk megértését vizsgálta iskolás gyermekek körében. Módszertani előzményként ezért a nemzetközi irodalom releváns tanulmányait vettem alapul a kutatás metódusának kialakításához.

Levorato és Cacciari (1999, 2004) szemantikailag elemezhető és nem elemezhető idiómák megértését vizsgálták feleletválasztós teszttel 7 és 9 éves gyermekek körében. Eredményeik szerint a gyermekek a szemantikailag analízálható idiómák megértésében jobb teljesítményt nyújtottak, mint a szemantikailag nem elemezhető idiómáknál. Míg a kisebb gyermekek teljesítményében mindkét típusnál jelentős szerepe van a kontextusnak, a nagyobb gyermekek kontextus nélkül is képesek a szemantikailag elemezhető idiómák értelmezésére.

Bernicot et al. (2007) az idiómák megértését idioma-kép párosító teszttel vizsgálták, melynek során az volt a feladat, hogy a megfelelő képpel (szó szerinti és idiomatikus) fejezzék be a történetet. A feladattípus előnye, hogy kisebb gyerekekkel is elvégezhető, a hátránya az, hogy mivel csak a szó szerinti és az idiomatikus jelentés között választhatnak, nem enged bepillantást nyújtani az interpretáció átmeneti fázisába, amikor a gyerekek már el tudnak szakadni a szó szerinti jelentéstől, de még nem ismerik a kifejezés pontos jelentését. Céljuk a nem szó szerinti nyelvhasználati formák interpretációjának, valamint a hozzájuk kapcsolódó metapragmatikai képességek kialakulásában érvényesülő sorrendiség feltérképezése volt.

Cain et al. (2005) az idiómák megértését ismert és új idiómák jelentésének szóbeli magyarázatával vizsgálták 9 és 10 éves gyermekek körében. Későbbi vizsgálataikban Cain et al. (2009) feleletválasztós (multiple-choice) tesztet alkalmaztak, mivel a szóbeli magyarázatot bonyolultabb, komplexebb feladatnak ítélték, ugyanis a gyermekek részéről összetettebb, produkciós készségeket is igényel, másrészt úgy vélték, hogy a feleletválasztós teszt érzékenyebb mérési szintet biztosít az eltérő életkorú csoportok összehasonlítására.

Figyelembe véve a nemzetközi vizsgálatok kutatási kérdéseire illesztett módszertani eljárásait, és eredményeit, a feleletválasztós teszt alkalmazását tartottam a legalkalmasabbnak a kutatás céljainak megvalósítására.

1.3. Kutatási kérdések, hipotézisek

A jelen kutatás a következő kérdésekre kereste a választ:

Az idiómák megértése során a gyermekeknél a) milyen mértékű az életkor hatása, b) a kontextus hatása, c) az idiómák szemantikai típusának milyen szerepe van kontextus nélkül, ill. kontextusban, d) milyen mértékű összefüggés van a gyermekek idiómákra vonatkozó metanyelvi tudása és az idiómák megértésében mutatott teljesítményük között.

A hipotéziseket a fentebb ismertetett nemzetközi szakirodalomban talált eredményekre alapozva a következőképp fogalmaztam meg:

a) az életkor szerepe jelentős, vagyis az életkor növekedésével fokozatosan javul a teljesítmény, s az egyes évfolyamok szignifikánsan eltérnek egymástól,

b) a kontextus szerepe mindegyik életkorban jelentős, de a kisebb gyermekeknél nagyobb mértékű a szerepe,

c) az idiómák szemantikai típusa nem játszik szignifikáns szerepet sem kontextusban, sem kontextus nélkül, de várhatóan a gyerekek jobb teljesítményt nyújtanak a transzparens idiómák megértésében.

2. A vizsgálatok leírása

1. vizsgálat

Vizsgálati személyek

A vizsgálatban 231 általános iskolás gyerek, 56 fő 7,0–7,11 éves, 58 fő 7,11–8,11 éves, 54 fő 8,11–9,11 és 55 fő 10,0–11,0 éves vett részt, mindannyian a szegedi Juhász Gyula Gyakorló Általános Iskola tanulói.

Anyag

Az idiómák a frazeológiai egységek egy szűkebb csoportját alkotják. Meghatározásuk szerint legalább két szó kapcsolatából állnak, és bizonyos mértékű lexikai rögzültség, állandósultság és idiomatikusság jellemzi őket (Forgács 2007). Nem alkotnak homogén csoportot, ugyanis az idiómák egy részénél találunk a szó szerinti és az idiomatikus értelmezés között valamilyen metaforikus vagy metonimikus kapcsolatot, míg másoknál nem. Vagyis szemantikai átlátszóság, elemezhetőség tekintetében az idiómák lehetnek transzparenssek vagy nem transzparenssek (opaq). A transzparens idiómákra jellemző, hogy valamilyen metaforán, metonímián alapulnak, vagyis az idiómát alkotó szavak kompozicionális jelentése és az idiomatikus jelentés között metaforikus vagy metonimikus kapcsolat van (1a). Az opaq idiómák esetében nincs metaforikus kapcsolat vagy a korábbi nyelvéllapotban még élő metaforikus kapcsolat a kompozicionális és az idiomatikus jelentés között nem ismerhető fel a mai nyelvhasználó számára (2a).

A szemantikai analizálhatóság tekintetében az alábbi csoportokat vettem számításba:

1. transzparens (világos metaforán alapul)

a) *fordul a kocka* 'megfordul a szerencse'

2. opaq (nem transzparens, elhomályosult metaforán alapul)

a) *kosarat ad valakinek* 'visszautasít valakit vagy valakinek az ajánlatát'

Az idiómák egy korábbi előtesztelés során lettek kiválasztva. Az előtesztelésben 88 egyetemi hallgató (16 férfi, 72 nő, 19-23 év közötti) vett részt, akiknek a feladata az volt, hogy osztályozza az általam ismertnek vélt ötven idiómát ismertség tekintetében.

Az osztályozás a következő kategóriák felhasználásával történt:

az idióma ismeretlen, nem hallotta még (0)

hallotta már, de nem biztos a jelentésében (1)

hallotta, ismeri a jelentését, de nem szokta használni (2)

ismeri a jelentését és használni is szokta (3)

A kialakult sorrend alapján a 30 legismertebb idióma került a feladatsorba, s az idiómák két szemantikai típusa közel azonos arányban szerepelt benne.

Módszer, eljárás

Az idiómák megértését saját kidolgozású, feleletválasztós (multiple-choice) teszt segítségével végeztem. A vizsgálat során a gyermekeknek a feladatlapon kontextus nélkül szereplő 30 idióma jelentését a megadott három lehetséges válasz közül kellett kiválasztaniuk:

pl. *felveszi a nyúl cipőt*

a) felhúzza a nyúl szőrből készült cipőjét (szó szerinti)

b) sétál (asszociatív)

c) elkezd sietni (idiomatikus)

A válaszlehetőségek kialakítása során az idiomatikus jelentés megadásánál Forgács (2003) és O. Nagy (1966, 1998) releváns címszavait vettem figyelembe. Az asszociatív válasz Levorato és Cacciari (1999: 57) terminusát és meghatározását követve, egy elvontabb jelentéstartalmat hordozó, a gyermekek számára elképzelhető, lehetséges válaszlehetőség volt.

A tesztelés előtt felhívtam a figyelmet arra, hogy átvitt értelmű kifejezések fognak szerepelni a feladatlapon. Próbát is végeztünk a gyermekekkel egy általuk ismert idióma jelentésének megadásával azért, hogy mindegyikük pontosan értse a feladatot. Majd minden gyermek kapott egy nyomtatott feladatsort. Hangosan felolvastam egyenként az idiómákat, majd a három válaszlehetőséget, miközben a gyerekek követték szemükkel a tesztlapon a feladatot, majd bejelölték az általuk helyesnek vélt választ.

2. vizsgálat

Vizsgálati személyek

Ugyanaz a 231 gyermek vett részt a vizsgálatban az első vizsgálat után néhány héttel később.

Anyag, módszer, eljárás

Ugyanaz a 30 idióma szerepelt egy saját kidolgozású feleletválasztós tesztben. Az idiómák rövid történetben, vagyis 1-2 mondatos kontextusban jelentek meg. A kontextus minden esetben az idiomatikus jelentés előhívását erősítette. A szövegek könnyen érthetőek voltak a gyermekek számára. A feleletválasztós tesztben az első vizsgálatához hasonló módon három választási lehetőség volt megadva, amelyek többnyire megegyeztek a korábbi tesztfeladatlapon megadott válaszlehetőségekkel. Az asszociatív válasz egy elvontabb, hihető és a kontextushoz illeszkedő, de az idiomatikus választól eltérő jelentés volt:

pl. *Peti feleségül kérte Marit, de ő kosarat adott neki.*

- a) nem beszélt az érzéseiről (asszociatív)
- b) átadott neki egy kosarat (szó szerinti)
- c) visszautasította a közeledését (idiomatikus)

A teszt kitöltése az első vizsgálatához hasonlóan zajlott. Az adatok feldolgozása az SPSS 15.0 statisztikai programmal 95%-os szignifikanciaszinten történt.

3. A vizsgálat eredményei

3.1. Az életkor hatása

A gyermekek szó szerinti, asszociatív és idiomatikus válaszainak életkor és kontextus szerinti százalékos arányát az 1. táblázat mutatja.

válaszok kor	kontextus nélkül			kontextusban		
	szó szerinti %	asszociatív %	idiomatikus %	szó szerinti %	asszociatív %	idiomatikus %
7 évesek	15,5	19,5	65	12,8	14,5	72,7
8 évesek	6,3	19,2	74,5	2,8	7,3	89,9
9 évesek	2,3	15,7	82	0,4	3,7	95,9
10 évesek	0,9	10,5	88,6	0,4	2,3	97,3

1. táblázat

A szó szerinti, az asszociatív és az idiomatikus válaszok százalékos aránya
kontextus nélkül és kontextusban életkor szerint

Az 1. táblázat értékei alapján látszik, hogy mindegyik korosztályban, a kontextus hatásától függetlenül az idiomatikus válaszok aránya a legmagasabb. A 7 éves gyermekek több mint 60%-ban idiomatikusán értelmezték a kifejezéseket kontextus nélkül is. Ez az arány az életkor növekedésével, valamint a kontextus hatására fokozatosan javul. A 9 és 10 évesek teljesítménye már magas (95-97%), ami arra utalhat, hogy a gyermekek ebben a korban már képesek relevánsan értelmezni az idiómák többségét olyan kontextusban, ami az idiomatikus jelentést támogatja.

A szó szerinti válaszok legmagasabb arányát a 7 éveseknél találjuk (15,5%) kontextus nélküli esetben, s ez az arány alig csökken a kontextus hatására (12,8%). Ez azt mutatja, hogy a gyermekek között még nagyobb számban vannak olyanok, akik az idiómák értelmezésekor nem tudnak elszakadni a szó szerinti jelentéstől, szó szerinti értelmezési stratégiát követnek, vagyis az interpretáció során a szó szerinti jelentésnél leragadnak, s az idiomatikus jelentést támogató kontextus ellenére sem lépnek túl a kifejezés kompozicionális jelentésén. A 8 éveseknél már lényegesen kisebb a szó szerinti válaszok aránya kontextus nélkül is (6,3%), s ez az arány fokozatosan csökken az életkor növekedésével s a kontextus hatására. A 10 éves gyermekek már csak elvétve választják a szó szerinti megoldást.

Az asszociatív válaszok aránya a 7 és 8 éves korosztályban, s kontextus nélkül a legmagasabb. Az életkor hatására kevésbé csökken az asszociatív válaszok aránya, vagyis a nagyobb gyermekekénél is hasonlóak az értékek, főként kontextus nélkül. A kontextus hatására jelentős mértékben csökken az arányuk 8 éves kortól kezdődően. Ezt a válaszlehetőséget Levorato és Cacciari (1999) vizsgálataihoz hasonlóan elsődlegesen a véletlen választás esélyének csökkentésére alkalmaztam. Ugyanakkor a jelen vizsgálat megerősítette az asszociatív válaszokra vonatkozóan a szerzők értelmezését, mely szerint a gyermekek interpretációja során van egy átmeneti fázis, amikor, ha nem ismerik pontosan a kifejezések idiomatikus jelentését, és tudják, hogy nem szó szerinti értelmezési stratégiát kell alkalmazni, már képesek elrugaszkodni a szó szerinti jelentéstől, de következtetéseik során az elvont jelentésű asszociatív válaszlehetőségeket is elfogadhatónak, hihetőnek ítélik. Így a gyermekek nem minden esetben találják meg a megfelelő idiomatikus választ, annak ellenére, hogy tudatában vannak annak, hogy a kifejezést átvitven, vagyis nem szó szerint kell értelmezni.

A szó szerinti stratégia már csak a 7 éveseknél jellemző. A kontextuális információkat nem képesek releváns módon figyelembe venni, ugyanis az idiomatikus jelentést támogató kontextus hatására sem csökken náluk jelentős mértékben a szó szerinti s az asszociatív válaszok aránya.

Az idiomatikus interpretációban csak kontextus nélküli helyzetben találunk a 8–10 éves gyermekekénél átmeneti fázist, amikor már túllépnek a szó szerinti stratégián, s átvitt értelmezést keresnek, de kontextus nélkül nem mindig képesek kiválasztani az idiómák megfelelő jelentését. A kontextuális információkat viszont képesek figyelembe venni, s így ki tudják választani a releváns idiomatikus választ.

Az idiomatikus válaszok arányát tekintve látható, hogy a 9–10 évesek válaszaiknak aránya hasonló, vagyis az életkorral párhuzamos fejlődési vonal a 9 éveseknél

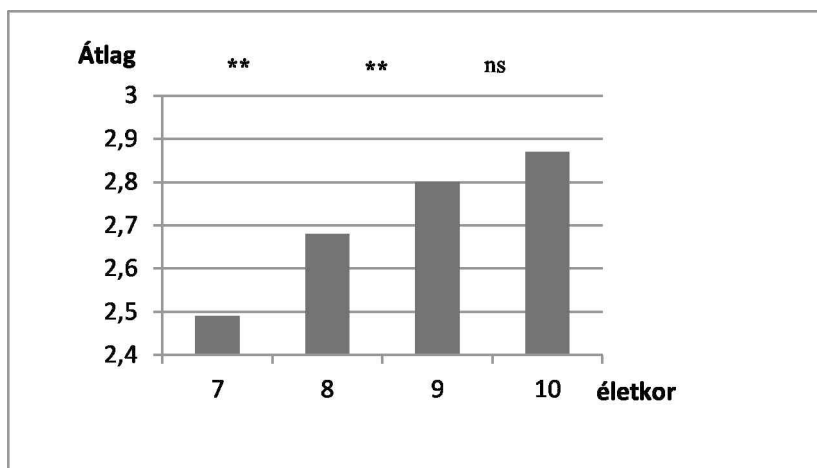
megközelíti a felső határt (plafon-hatás), a 10 évesek pedig majdnem hibátlanul teljesítenek (vö. Levorato és Cacciari 1999).

Az életkor hatását tekintve a fő kérdés az volt, hogy az életkor szerepe jelentős lesz-e, vagyis az életkor növekedésével fokozatosan javul-e a teljesítmény.

Az eredmények statisztikai elemzése a következőképpen történt: a gyermekek válaszait 1 (szó szerinti), 2 (asszociatív) és 3 (idiomatikus) pontokkal értékeltem, majd az összes idiómára vonatkozó átlagot számoltam az értékekből külön a kontextus nélküli teszt és külön a kontextusos teszt eredményei alapján.

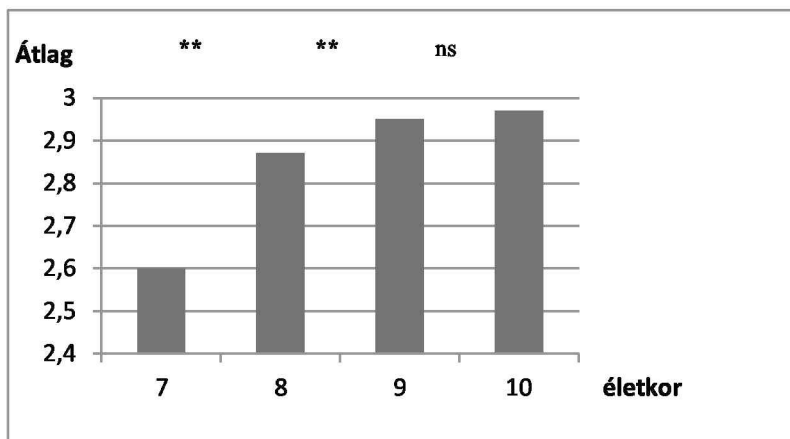
A Oneway ANOVA teszt alapján az életkor szerepe az összes gyermeket együtt tekintve kontextus nélkül szignifikáns $F(3)=23,316$; $p<0,001$ (1. ábra). A statisztikai elemzés megerősíti a százalékos eredmények alapján kirajzolódó tendenciákat.

Kontextus nélkül az egyes évfolyamok átlaga eltérő, a 7 évesek teljesítménye jelentős mértékben alacsonyabb a többi évfolyam teljesítményénél, s a 8 évesek teljesítménye szignifikánsan eltér mind a 7, mind a 9–10 évesek teljesítményétől. A két nagyobb évfolyam között nem szignifikáns az eltérés.

1. ábra

A gyermekek teljesítményének átlagai kontextus nélkül életkor szerint
 (** $p<0,01$, ns: nem szignifikáns)

2. ábra

A gyermekek teljesítményének átlagai kontextusban életkor szerint
 (** $p < 0,01$, ns: nem szignifikáns)

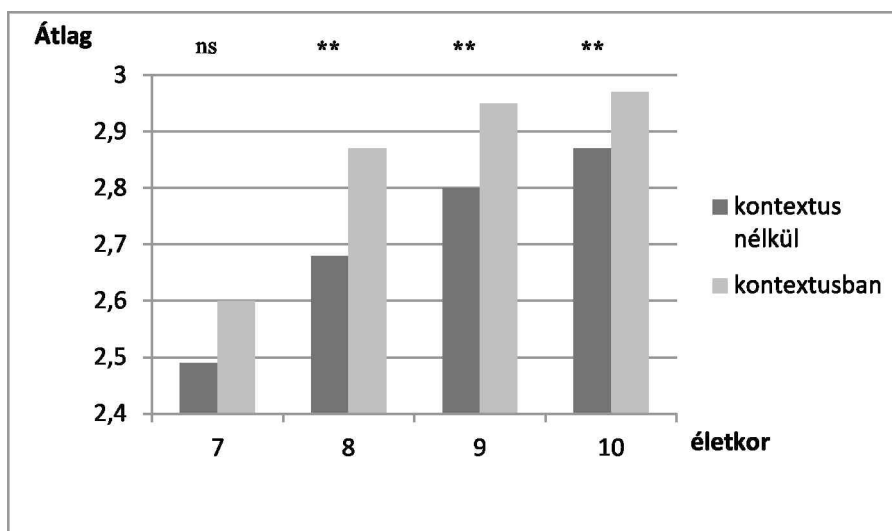
Kontextusban hasonló a kép, vagyis az életkornak szignifikáns a szerepe $F(3)=37,554$; $p < 0,001$ (2. ábra). Az elemzés szerint a 7 évesek teljesítménye szignifikánsan alacsonyabb a többi évfolyam teljesítményénél, s az átlagaik között még jelentősebb az eltérés. Bár nagymértékben növekedett a 8 évesek teljesítménye a kontextus hatására, az átlaguk továbbra is jelentősen eltér nemcsak a kisebb, hanem a nagyobb gyermekek átlagától is. A 9 és 10 évesek teljesítménye hasonlóan magas, nincs közöttük eltérés.

Az egyes évfolyamok közötti különbség nem egyforma, a 7 és 8 évesek teljesítménye mindegyik esetben nagyobb mértékben tér el, mint a 8 és 9, illetve a 9 és 10 éveseké. A fejlődés tehát nem egyenletes, a 7 éveseknél nagy egyéni különbségek vannak, vagyis több fejlődési fázis, többféle értelmezési stratégia egyszerre jellemző. Nagyobb léptékű a teljesítménybeli növekedés a 8 éveseknél, s hozzájuk képest kisebb a 9 éveseknél. Ugyanakkor a két nagyobb évfolyam már hasonlóan magas teljesítményt nyújt mindkét esetben.

3.2. A kontextus hatása

A kontextus hatását az egyes évfolyamok teljesítményére a 3. ábra mutatja. A diagramon látszik, hogy a 7 évesek teljesítménye kis mértékben növekszik a kontextus hatására, míg a 8 éveseknél van a legnagyobb szerepe a kontextusnak. A 9 éveseknél nagyobb, a 10 éveseknél kisebb mértékben nő az átlag a kontextus hatására. Mindez azt mutatja, hogy a 7 évesek kevésbé tudják a kontextuális információkat figyelembe venni, gyakrabban megmaradnak a szó szerinti értelmezésnél, vagy a szövegkörnyezetbe nem illeszkedő asszociatív válaszoknál. A 8 évesek sokkal inkább képesek már a kontextuális információk figyelembe vételére, s kontextusban visszaszorul a szó szerinti és

az asszociatív válaszok aránya is. A 9 és a 10 évesek közül sokan kontextus nélkül is jól teljesítenek, valószínűleg ismerik, vagy jól következtetik ki az idiómák jelentését. Ha kontextus nélkül tévesztenek is, már nem a szó szerinti jelentést, hanem az asszociatív választ választják. Kontextusban pedig szinte mindig a releváns jelentést preferálják.

3. ábra

A gyermekek teljesítményének átlagai kontextus nélkül és kontextusban életkor szerint (** $p < 0,01$, ns: nem szignifikáns)

A statisztikai elemzés szerint a kontextus hatása az összes gyermeket együttesen vizsgálva szignifikáns: $F(1)=52,601$; $p < 0,001$. Az egyes korosztályokat külön tekintve nem szignifikáns a különbség a 7 éveseknél ($t(27)=-1,085$; $p=0,288$). A többi életkorban mindenhol szignifikáns különbség mutatkozik a kontextus nélkül és a kontextusban nyújtott teljesítmények között: a 8 éveseknél $t(56)=-8,459$; $p < 0,001$, a 9 éveseknél $t(42)=-7,598$; $p < 0,001$, és a 10 éveseknél $t(48)=-6,874$; $p < 0,001$.

3.3. Az idiómák szemantikai típusának hatása

A kapott válaszok százalékos arányait láthatjuk a 2. táblázatban életkor, szövegkörnyezet és az idiómák szemantikai csoportjai szerinti bontásban. A táblázat értékei alapján jól látható az, hogy az idiomatikus válaszok aránya a legmagasabb mindegyik típusnál. A kontextus hatása itt is tetten érhető, hiszen kontextusban mindegyik típusnál és korosztálynál nő az idiomatikus válaszok aránya.

Kontextus nélkül a 7 éveseknél nincs számottevő különbség a válaszok megoszlásában a transzparens és az opaq idiómák között. A nagyobb gyermekeknél az opaq

idiómák esetében nagyobb az idiomatikus válaszok aránya mindegyik évfolyamban, s ezzel párhuzamosan a transzparens idiómák esetében nagyobb a szó szerinti és az asszociatív válaszok részesedése.

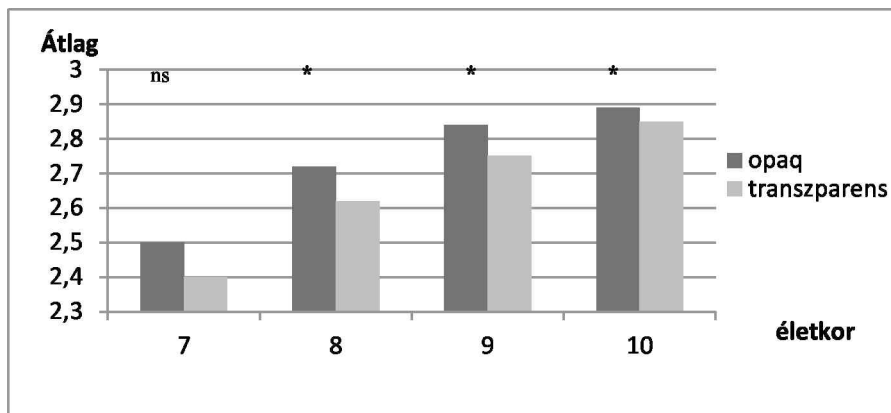
Kontextusban a 7 éveseknél az idiomatikus válaszok aránya szinte megegyezik a két típusban, míg a szó szerinti válaszok aránya az opaq, az asszociatív válaszok aránya a transzparens idiómák esetében magasabb valamelyest. A nagyobb gyermekeknél a különbségek kiegyenlítődnek, s nincsen számottevő különbség a két típusra eső válaszok értékei között.

szöveg- környezet	kontextus nélkül						kontextusban					
szemanti- kai típus	opaq			transzparens			opaq			transzparens		
válasz	szó sz.	assz.	idiom.	szó sz.	assz.	idiom.	szó sz.	assz.	idiom.	szó sz.	assz.	idiom.
kor	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
7 év	15	20	65	14	21	65	15	12	73	11	18	71
8 év	5	18	77	8	22	70	2	9	89	4	7	89
9 év	1,5	14	84,5	3,5	19,5	77	0,2	2,1	97,7	0,3	4,3	95,4
10 év	0,5	9,2	90,3	0,6	12,9	86,5	0	3,2	96,8	0,7	2,2	97,1

2. táblázat

A válaszok százalékos megoszlása az idiómák szemantikai típusa és életkor szerint
kontextus nélkül és kontextusban

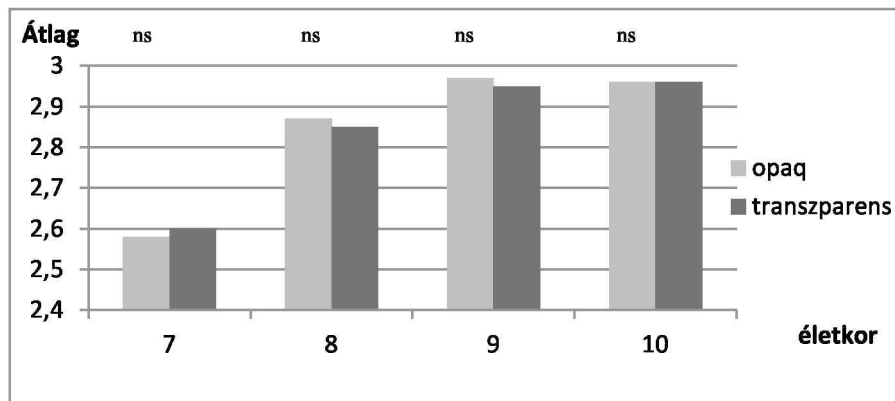
Az idiómák szemantikai típusának hatására vonatkozóan a következő módon végeztem a statisztikai elemzést: a szemantikailag egy csoportot alkotó idiómák eredményeit összevontam, és az így létrejött két csoport átlagát hasonlítottam össze évfolyamonként. A kérdés az volt, hogy lehet-e különbséget találni az egyes szemantikai csoportok átlagai között életkortól vagy szöveggörnyezettől függően (kontextus nélkül, ill. kontextusban). Az egyes típusok átlagait, s azok különbségeit a 3. és 4. ábra mutatja.

4. ábra

A gyermekek teljesítményének szemantikai típusok szerinti átlagai
kontextus nélkül életkor szerint (* $p < 0,05$, ns: nem szignifikáns)

A párosított t-próba eredményei szerint a 7 éveseknél kontextus nélkül ($t(27)=1,736$; $p=0,094$), sem kontextusban ($t(27)=-0,363$; $p=0,720$) nincs szignifikáns különbség a két típusra adott válaszok átlagai között. A többi évfolyamban kontextus nélkül a várttól eltérően mindenhol az opaq idiómákra adott válaszok átlaga a szignifikánsan magasabb (8 éveseknél: $t(61)=3,269$; $p=0,002$, 9 éveseknél: $t(53)=3,307$; $p=0,002$, 10 éveseknél: $t(52)=2,062$; $p=0,044$).

5. ábra

A gyermekek teljesítményének szemantikai típusok szerinti átlagai
kontextusban életkor szerint (* $p < 0,05$, ns: nem szignifikáns)

A kontextus hatására a különbségek csökkennek az egyes típusok átlagai között. A párosított t-próba eredményei szerint a 7 éveseknél kontextus nélkül ($t(27)=1,736$; $p=0,094$) nincs szignifikáns különbség a két típusra adott válaszok átlagai között. A másik három évfolyamban a kontextus hiányában meglévő különbségek csökkennek, illetve megszűnnek (8 éveseknél: $t(58)=0,783$; $p=0,437$, 9 éveseknél: $t(53)=1,919$; $p=0,06$, 10 éveseknél: $t(49)=0,191$; $p=0,849$). Összességében tehát egyik évfolyamban sem szignifikáns a különbség a két szemantikai csoport válaszainak átlagai között.

4. Összefoglalás, következtetések

A tanulmány két vizsgálat eredményeit mutatta be arra vonatkozóan, hogy miént értik meg az idiómákat kisiskolás (7–10 éves) gyermekek. Célom volt, hogy magyar nyelvű adatokat gyűjtssek az életkor és a kontextus szerepére vonatkozóan, s feltárjam az eltérő szemantikai jegyekkel rendelkező idiómák megértésében mutatkozó lehetséges különbségeket. Az első vizsgálatban kontextus nélkül, a második vizsgálatban rövid, az idiomatikus jelentést támogató kontextusban szerepeltek transzparens és opaq idiómák.

A vizsgálat eredményei szerint az életkornak jelentős a szerepe az idiómák megértésében. Az egyes évfolyamok teljesítménye ugyanakkor nem egyenletesen növekszik, a 7 és 8 évesek teljesítménye mindegyik esetben nagyobb mértékben tér el, mint a 8–9 vagy a 9–10 éveseké. A 7 éveseknél nagy egyéni különbségek vannak, ami abban mutatkozik meg, hogy a szó szerinti értelmezési stratégia, az idiomatikus értelmezés, és a kettő közötti (a szó szerinti már elhagyni tudó, de az idiomatikus választ még nem ismerő) állapot egyaránt jelen van a gyermekeknél. A 8 éveseknél az átmeneti fázis, és az idiomatikus értelmezés is jellemző, viszont visszaszorul a szó szerinti stratégia. A 9–10 évesek teljesítménye hasonlóan magas, s legjellemzőbb náluk az idiomatikus értelmezés.

A kontextus szerepére vonatkozóan Levorato és Cacciari (1999) eredményeit figyelembe véve azt vártam, hogy a kontextus fontos szerepet fog játszani a megértés során, különösen az idiómák elsajátításának korai fázisában. Eredményeik szerint ugyanis a 7-8 éves gyermekek számára a kontextuális információk, s az idiómák szemantikai elemezhetősége is fontos szerepet játszott. Ugyanakkor a 9 éves gyermekek esetében az idiómák szemantikai átlátszósága volt lényeges tényező függetlenül a kontextus hatásától, vagyis a szemantikailag transzparens idiómák megértésében kontextus nélkül és kontextusban is magasabb teljesítményt nyújtottak.

Vizsgálataim eredményei azonban nem teljes mértékben erősítették meg a korábbi eredményeket. A kontextus szerepére vonatkozóan árnyaltabb képet kaptam, mely szerint a kisebb gyermekek (7–8 évesek) között eltérő tendenciák mutatkoznak. A 7 évesek teljesítménye, bár javult kontextusban, nem mutatott szignifikáns különbséget a kontextus hatására. Válaszaik százalékos megoszlása is azt jelezte, hogy a gyermekek kontextusban is gyakran megmaradtak a nem releváns szó szerinti vagy az asszociatív válaszoknál, vagyis nem tudták megfelelően hasznosítani a kontextuális információkat. Ezzel szemben a 8 éveseknél lehetett tapasztalni a legmarkánsabb különbséget a kon-

textus nélkül és a kontextusban nyújtott teljesítmények között. Ez arra enged következtetni, hogy a 8 évesek már sokkal inkább figyelembe veszik a kontextuális információt az idiómák értelmezése során. Ezt megerősíti a válaszok százalékos arányainak megoszlása is, hiszen a kontextus hatására sokkal nagyobb mértékben csökkent a szó szerinti és az asszociatív válaszok aránya, mint a 7 éveseknél. Mindezek háttérben több tényező együttesen is szerepet játszhat. Egyrészt a gyermekeknek az idiómákhoz kötődő interpretációs stratégiájuk, készségeik fejlettségi szintje közötti nagy egyéni különbségek az iskolai nevelés kezdetén, melyek a gyermekek szocializációjának eltérő voltából (eltérő nyelvi adottságok és nyelvi szocializáció) fakadhatnak, s melyek az életkorral és az iskolai nyelvi nevelés hatására csökkennek. A 8 éves gyermekek ugyanis 2. osztályban már tantervi keretek között foglalkoznak az anyanyelvi órákon az átvitt értelmű kifejezések fogalmával, értelmezésével. A 8 évesek tehát eltérően viselkednek értelmezési stratégiájukat és a kontextuális információk hasznosítását illetően is a kisebbektől, hiszen képesek elszakadni a szó szerinti értelmezéstől kontextus nélkül is, s kontextusban sokkal inkább képesek a releváns jelentés kiválasztására.

A 9–10 éves gyermekek kontextus nélkül is magas teljesítményt nyújtottak, s ha kontextus nélkül tévesen interpretálva az idiómát az asszociatív választ választották, kontextusban már a releváns idiomatikus jelentést részesítették előnyben.

A vizsgálatok a szemantikailag transzparens/opaq idiómák kérdésében is eltérő eredményt hoztak a korábbiakhoz képest. Az általam vizsgált idiómák esetében más-képpen alakultak a tendenciák, vagyis kontextus nélkül az opaq idiómák megértésében mutattak a gyermekek jobb teljesítményt, kontextusban pedig hasonlóan alakult a két szemantikai csoportban a válaszok részesedése. Mindez arra enged következtetni, hogy az idiómák szemantikai átlátszósága nem játszik szerepet az interpretációban, hiszen kevésbé valószínű, hogy az opaq idiómákat könnyebb lenne interpretálni, viszont a transzparens idiómák esetében a metaforikus/metonimikus jelentéskapcsolat sem nyújt elegendő támaszt. Meg kell azonban jegyezni, hogy Levorato és Cacciari (1999) vizsgálataiban a szemantikai analízálhatóságot nem csupán a metaforikus-ság/metonimikusság meglétére alapozták. Egy előzetes tesztben megkértek embereket, hogy jelöljék egy skálán az idiómák szó szerinti és idiomatikus jelentése közötti hasonlóságot, illetve távolságot. Ez alapján kerültek be szemantikailag elemezhető kategóriájú idiómákként azok, amelyeknél a szó szerinti és az idiomatikus jelentést nagyon közelinek érzékelték a beszélők. A vizsgálatom során ezt a tényezőt nem vettem figyelembe, csupán a transzparencia meglétével vagy hiányával számoltam, így mindez okozhatta az eredmények eltérő tendenciáit.

Az idiómák interpretációjával kapcsolatosan az eredmények nem egyértelműek az interpretációs modellek érvényét illetően. A gyermekek által nem ismert kifejezések interpretációs stratégiája az életkorukkal párhuzamosan fejlődik, a kezdeti szó szerinti stratégiát az idiomatikus értelmezés váltja fel. Az idiomatikus interpretáció során tapasztaltak nem erősítik meg a vegyes modell feltételezéseit, miszerint a részeiben elemezhető idiómákat dekompozicionálisan, az opaq idiómákat holisztikus feldolgozással értelmezzük a kontextus segítségére támaszkodva. Ugyanis ebből annak kellene következnie, hogy a transzparens idiómák interpretációja kontextus nélkül sikereesebb, mint

az opaq idiómáké. Az eredmények azonban ezt nem igazolják. Ugyanakkor nem számoltam azzal a tényezővel, hogy a gyermekek mennyi idiómát ismertek már, és megnyit nem a megadottak közül, így nem lehet pontosan tudni azt sem, hogy mennyi ezekből a transzparens és opaq idiómák részesedése, vagyis a szemantikai elemezhetőség mellett az ismertség komponense is szerepet játszhatott az eredmények alakulásában. Így a szemantikai elemezhetőség és ismertség interpretációbeli összefüggéseinek felderítése további vizsgálatokat igényel.

Az idiómák megértésének vizsgálatát a továbbiakban óvodáskorú gyermekek körében kívánom folytatni az idiómák interpretációs mechanizmusainak pontosabb megismerésére fókuszálva.

IRODALOM

- Bernicot, Josie – Virginie Laval – Stéphanie Chaminaud 2007: Nonliteral language forms in children: In what order are they acquired in pragmatics and metapragmatics? *Journal of Pragmatics* **39**, 2115–32.
- Bobrow, Samuel A. – Susan M. Bell 1973: On catching on to idiomatic expressions, *Memory and Cognition* **19**, 295–308.
- Cacciari, Cristina – Patrizia Tabossi 1988: The comprehension of idioms, *Journal of Memory and Language* **27**, 668–83.
- Cain, Kate – Jane Oakhill – Kate Lemmon 2005: The relation between children's reading comprehension level and their comprehension of idioms, *Journal of Experimental Child Psychology* **90**, 65–87.
- Cain, Kate – Andrea S. Towse – Rachael S. Knight 2009: The development of idiom comprehension: An investigation of semantic and contextual processing skills, *Journal of Experimental Child Psychology* **102**, 280–98.
- Cooper, Thomas C. 1999: Processing of idioms by L2 learners of English, *TESOL Quarterly* **33/2**, 233–62.
- Csiszár Orsolya 2008: A kontextus hatása a kollokációk megértésére, in Váradi Tamás szerk.: *II. Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszok Konferencia kötete*, Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet, 8–17.
- Forgács Tamás 2003: *Magyar szólások és közmondások szótára*, Budapest, Tinta.
- Forgács Tamás 2007: *Bevezetés a frazeológiába. A szólás- és közmondáskutatás alapjai*, Budapest, Tinta.
- Fraser, Bruce 1970: Idioms within a transformational grammar, *Foundations of Language* **6**, 22–42.
- Gibbs, Raymond W. 1992: Categorization and Metaphor Understanding, *Psychological Review* **99**, 572–7.
- Gibbs, Raymond W. 1994: *The poetics of Mind*, Cambridge, UK, Cambridge University Press.
- Gósy Mária 2005: *Pszicholingvisztika*, Budapest, Osiris.

- Katz, Jerrold J. 1973: Compositionality, idiomaticity, and lexical substitution, in Stephen Anderson – Paul Kiparsky ed.: *A Festschrift for Morris Halle*, New York, Holt, Rinehart, and Winston, 357–76.
- Langlotz, Andreas 2006: *Idiomatic creativity. A cognitive-linguistic model of idiom-representation and idiom-variation in English*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamin Publishing Company.
- Lengyel Zsolt 1981: *Gyermeknyelv*, Budapest, Gondolat.
- Levorato, Maria Chiara – Cristina Cacciari 1999: Idiom comprehension in children: Are the effects of semantic analysability and context separable? *European Journal of Cognitive Psychology* 11/1, 51–66.
- Levorato, Maria Chiara – Barbara Nesi – Cristina Cacciari 2004: Reading comprehension and understanding idiomatic expressions: A developmental study, *Brain and Language* 91, 303–14.
- Magyari Lilla 2008: A mentális lexikon modelljei a magyar nyelvben, in Gervain Judit – Pléh Csaba szerk.: *A láthatatlan nyelv*, Budapest, Gondolat, 98–120.
- O. Nagy Gábor 1998: *Magyar szólások és közmondások*, Budapest, Talentum.
- Pléh Csaba 1985: A gyermeknyelv fejlődésének és kutatásának modelljeiről, *Pszichológiai Tanulmányok* XVI, 105–88.
- Pléh Csaba 2001: Téri megismerés és nyelv, *Magyar Pszichológiai Szemle* 56, 263–85.
- Pléh Csaba 2006: A gyermeknyelv, in Kiefer Ferenc szerk.: *Magyar nyelv*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 753–82.
- Schnell Zsuzsanna 2006: Tudatelmélet és pragmatika, in Gervain Judit – Kovács Kristóf – Lukács Ágnes – Racsmány Mihály szerk.: *Az ezerarcú elme*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 102–17.
- Swinney, David A. – Anne Cutler 1979: The access and processing of idiomatic expression, *Journal of Verbal Learning Verbal Behaviour* 18, 523–34.
- Tabossi, Patrizia – Francesco Zardón 1993: The activation of idiomatic meaning in spoken language comprehension, in C. Cacciari – P. Tabossi ed.: *Idioms: Processing, structure, and interpretation*, Hillsdale/NJ, Lawrence Erlbaum Associates, 145–62.
- Thuma Orsolya – Pléh Csaba 2001: Kétértelműség és dekompozíció a magyar nyelvben, in Pléh Csaba – Lukács Ágnes szerk.: *A magyar morfológia pszicholingvisztikája*, Budapest, Osiris, 39–53.

IDIOM COMPREHENSION IN CHILDREN

MÁRTA ZITA SZÜCS

The aim of this study is to investigate the ability of seven to ten-year-old children to comprehend idiomatic expressions, focusing on the presence of a linguistic context and the linguistic type of the idioms.

There have been studies investigating the role of context and semantic analysability in idiom comprehension in children of similar age (Levorato – Cacciari 1999, Levorato – Nesi – Cacciari 2004). However, there have been no Hungarian research in the field so far, and idioms are language-specific, so I investigate whether the context and semantic analysability has an effect on idiom comprehension in case of Hungarian idioms.

Idioms do not form a homogeneous group, they can be grouped by important linguistic factors. My research is based on the following groups: 1) transparent idioms which are based on metaphors/metonymies and 2) opaque idioms the meaning could not be directly derived from the idiom string.

The aim of the present study is, on the one hand, to collect Hungarian data testing the role of context in idiom comprehension, and, on the other, to check my hypothesis, saying there is difference in the comprehension of idiom types from different groups.

The participants (231; aged 7 to 10) took part in two experiments. In Experiment 1, 30 idioms were used to compile a multiple-choice task without context, while in Experiment 2, idioms were embedded in short stories.

According to the results, the presence of context greatly contributes to the comprehension, showing that context has a significant effect on idiom comprehension. Although the linguistic type of the idiom does not have a significant effect on comprehension.